

GAZZE'DE YAŞANAN İŞGAL, ŞİDDET VE SOYKIRIM HABERLERİNİN BİREYLER ÜZERİNDEKİ PSİKOTRAVMATİK ETKİLERİ VE DİNDARLIK İLİŞKİSİNE DAİR NİCEL BİR ARAŞTIRMA

Muhammed KIZILGEÇİT*

ORCID: 0000-0002-8914-5681

Nesrullah OKAN***

ORCID: 0000-0002-9496-6417

Pınar ATEŞ*****

ORCID: 0009-0008-1191-1412

Fatih KURT**

ORCID: 0000-0003-1283-1787

Muhammed Berat GEÇİT****

ORCID: 0000-0001-8961-0419

Ümran GÜLER*****

ORCID: 0000-0001-6596-3180

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, mkizilgecit@atauni.edu.tr

** Doç. Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Dini Yayınlar Genel Müdürü, fatihkurt25@hotmail.com

*** Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, nokan@firat.edu.tr

**** Uzman Psikolog, Yeşilay Danışmanlık Merkezi (YEDAM), beraatgecit@gmail.com

***** Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, pnarates18@gmail.com

***** Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, umranonly@gmail.com

Bu çalışma, 21 Eylül 2024 tarihinde İstanbul Ticaret Üniversitesi'nde düzenlenen I. İstanbul Zirvesi: Tarihî, Siyasî, Hukukî ve Ekonomik Boyutlarıyla Uluslararası Filistin Sempozyumu'nda sunulan "Gazze'de Yaşanan İşgal, Şiddet ve Soykırım Haberlerinin Bireyler Üzerindeki Psikotraumatik Etkileri ve Dindarlık İlişkisi" başlıklı bildirinin genişletilmiş ve revize edilmiş halidir.

DOI: <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1593156>

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi: 29/11/2024
Kabul Tarihi: 05/09/2025

Öz: İsrail'in 7 Ekim 2023'ten bu yana Gazze'ye yönelik saldırıları, uluslararası kamuoyunca soykırım düzeyinde bir insanlık dramı olarak değerlendirilmiştir. Bu süreçte Gazze'deki siviller ağır travmalara maruz kalırken, bu olayları medya aracılığıyla takip eden bireylerde de ikincil travmatik etkilerin oluştuğu düşünülmektedir. Literatürde, travmatik olaylara doğrudan maruz kalmayan kişilerin de psikolojik etkiler yaşadığına dair bulgular bulunmaktadır. Bu araştırma, Gazze'de yaşanan saldırıları Türkiye'den takip eden bireylerin psikotravmatik etkilenme düzeyleri ile dindarlık arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeliyle yürütülen çalışmada, Demografik Bilgi Formu, Olayların Etkisi Ölçeği (IES-R) ve Dindarlık Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma, 18–65 yaş aralığında, Türkiye genelinden 1011 gönüllü katılımcı (670 kadın, 341 erkek) ile gerçekleştirilmiştir. Veriler SPSS 27 ve Jamovi 2.4.14 programlarıyla analiz edilmiştir. Bulgulara göre katılımcıların %99,4'ü Gazze'de yaşananları soykırım olarak nitelendirmiştir. Analiz sonuçlarına göre, Gazze'de yaşanan olaylardan etkilenme düzeyi ile dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Olayların Etkisi Ölçeği'nin alt boyutları incelendiğinde, dindarlık arttıkça kaçınma düzeyinin azaldığı, yeniden yaşama düzeyinin ise arttığı görülmüştür. Buna karşın, aşırı uyarılmışlık alt boyutu ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Araştırmanın hipotezlerinden yalnızca H4 desteklenmemiştir. Bulgular, dindarlığın psikotravmatik etkilenme üzerinde belirleyici bir psikolojik değişken olabileceğini göstermektedir. Bu durum, dindarlığın bazı bireylerde travmatik olaylara karşı duyarlılığı artırırken, bazı boyutlarda kaçınmayı azaltarak başa çıkma süreçlerine katkı sağlayabileceğini düşündürmektedir. Çalışmanın Türkiye örneklemiyle sınırlı olması, bulguların genellenebilirliği açısından dikkatle değerlendirilmelidir. Gelecekte farklı kültürlerde yapılacak boylamsal araştırmaların, dindarlığın travma sonrası psikolojik süreçlerdeki koruyucu veya duyarlılık artırıcı rolünü daha kapsamlı biçimde ortaya koyması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dindarlık, Din Psikolojisi, Gazze, Psikotravma, Soykırım.

Atıf / Cite as: Kızılgeçit, M., Kurt, F., Okan, N., Geçit, M. B., Ateş, P. ve Güler, Ü. (2025). Gazze'de Yaşanan İşgal, Şiddet Ve Soykırım Haberlerinin Bireyler Üzerindeki Psikotravmatik Etkileri ve Dindarlık İlişisine Dair Nicel Bir Araştırma, *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (2), 114-142.

A QUANTITATIVE RESEARCH ON THE PSYCHOTRAUMATIC EFFECTS OF THE NEWS OF THE OCCUPATION, VIOLENCE AND GENOCIDE IN GAZA ON INDIVIDUALS AND THEIR RELATIONSHIP WITH RELIGIOUSNESS

Abstract: Since October 7, 2023, Israel's attacks on Gaza have been regarded by the international community as a humanitarian catastrophe amounting to genocide. During this process, while civilians in Gaza were directly exposed to severe trauma, individuals following these events through the media were also thought to have developed secondary traumatic effects. Previous studies in the literature indicate that individuals not directly exposed to traumatic events may also experience psychological impacts. This study aims to examine the relationship between religiosity and the level of psychotraumatic impact among individuals in Turkey who followed the attacks on Gaza through the media. Using a quantitative correlational design, the study employed the Demographic Information Form, the Impact of Event Scale-Revised (IES-R), and the Religiosity Scale. The research was conducted with 1,011 voluntary participants (670 women, 341 men) aged between 18 and 65 from across Turkey. Data were analyzed using SPSS 27 and Jamovi 2.4.14 software. According to the findings, 99.4% of participants described the events in Gaza as genocide. The results revealed a positive and significant relationship between religiosity and the level of being affected by the Gaza events. Examination of the sub-dimensions of the IES-R showed that higher religiosity was associated with lower avoidance levels but higher re-experiencing levels. However, no significant relationship was found between religiosity and the hyperarousal sub-dimension. Only the H4 hypothesis was not supported. The findings suggest that religiosity may be a significant psychological variable influencing psychotraumatic responses. This indicates that religiosity may, on one hand, increase sensitivity to traumatic events, while on the other hand, reduce avoidance and support coping processes. As the study is limited to a Turkish sample, its generalizability should be interpreted with caution. Future longitudinal and cross-cultural studies are expected to provide a deeper understanding of the potential protective or vulnerability-enhancing role of religiosity in post-traumatic psychological processes.

Keywords: Religiosity, Psychology of Religion, Gaza, Psychotrauma, Genocide.

GİRİŞ

1799'da Fransız General Napolyon Bonapart'ın Osmanlı yönetiminde olan Filistin topraklarında bir Yahudi devleti fikrini ortaya atmasıyla başlayan Filistin meselesi, tarih sahnesinde fâsılalarla insanlık dramı olarak hep var olmuştur. Bugün gelinen noktada 7 Ekim İsrail- Hamas çatışmasının, meşru müdafaa sınırlarını aşmış, uluslararası savaş hukukunu ihlal etmiş, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde yargılanma durumuna gelmiş ve bir soykırıma dönüşmüş olması durumdadır.

7 Ekim 2023'te Hamas'a bağlı silahlı örgütler İsrail'e karşı Aksa Tufanı Operasyonu adı verilen bir dizi saldırı başlatmış, bu saldırılarda 300'ün üzerinde İsrailli asker ve bini aşkın sivil hayatını kaybetmiş, 4 bin İsrailli de yaralanmıştır. İsrail, saldırıların ilk 17 gününde Gazze'ye 12 bin ton bomba atmıştır. 17 günde 2 bin 360'ı çocuk olmak üzere 5 bin 791 Filistinli hayatını kaybetmiş, 16 bin 297 kişi yaralanmıştır (Biçeroğlu, 2024). UNICEF'in raporlarına göre, İsrail'in Gazze'de ciddi yıkıma yol açan saldırılarının başladığı tarihten itibaren geçen 18 aylık süre zarfında, yaklaşık 15 bin çocuk yaşamını yitirmiş, 34 binden fazla çocuk yaralanmış ve yaklaşık bir milyon çocuk da tekrar tekrar yer değiştirmek zorunda kalmıştır. 7 Ekim 2023 tarihinde Hamas'ın İsrail'e gerçekleştirdiği saldırılarda yaklaşık 1.200 kişi hayatını kaybetmiş ve 251 kişi rehin alınmıştır. Bu olayın ardından İsrail'in Gazze Şeridi'ne yönelik başlattığı askeri operasyonlarda ise yaşamını yitirenlerin sayısı 50 bini geçmiştir (BBC News Türkçe, 2025). Gazze Sağlık Bakanlığı'nın paylaştığı verilere göre 7 Ekim 2023'ten bu yana İsrail'in Gazze'ye yönelik düzenlediği saldırılarda 50.423 kişi hayatını kaybederken, 114.638 kişi ise yaralanmıştır (Anadolu Ajansı, 2025).

İsrail'in Refah kentinde yürüttüğü askeri operasyonlar sonucunda, bölgenin neredeyse tamamı yok olma noktasına gelmiştir. GZT'nin haberine ve yapılan açıklamalara göre, Gazze Şeridi'nin yaklaşık %16'sına denk gelen Refah'ın %90'ından fazlası tahrip edilmiştir. Yaklaşık 20 bin bina, yani 50 binden fazla konut tamamen yıkılmış; 24 su kuyusundan 22'si imha edilmiş, kanalizasyon altyapısının %85'i kullanılamaz hâle gelmiştir. Bu durum, on binlerce insanı içme suyundan mahrum bırakmış ve kenti salgın hastalıklar açısından son derece riskli bir hâle getirmiştir. Ayrıca, Refah'ın 320 kilometrelik cadde ağı buldozerlerle yerle bir edilmiş; Yusuf Neccar Hastanesi de dâhil olmak üzere 12 sağlık kuruluşu hizmet dışı kalmış; 8 okul tamamen yıkılmış, diğer eğitim kurumları ise ağır hasar görmüştür. Bununla birlikte, 100'den fazla cami kullanılamaz hale gelmiş, on binlerce dönüm tarım arazisi, ağaç ve sera tahrip edilmiştir. Belediyeye ait 36 binadan 30'u, hükümete ait birçok yapı ile birlikte yıkılmış; Refah'ın Brezilya, Es-Selam ve El-Cinine mahalleleri başta olmak üzere mülteci kampları da tamamen zarar görmüştür. 7 Ekim 2023'ten bu yana süren saldırılar sonucunda yaşamını yitiren gazeteci sayısı ise 210'a ulaşmıştır (GZT, 2025).

Bölgede kendisine meydan okuma kabiliyetine sahip hiçbir aktörün kalmaması ve Filistin meselesine olan kitlesel desteğin zayıflaması İsrail'in Filistinliler ve komşu Arap devletleri konusunda daha cüretkâr adımlar atmasına yol açmıştır (Acar, 2023). Soykırıma ilişkin akademik literatürde Nazilerin Yahudilere uyguladığı soykırım önemli bir yer tuttuğu için ortaya atılan teori ve kuramlar hep bu minvalde işlenmektedir. İkinci sırada ilginç bir şekilde Türkiye'nin Ermenilere yaptığı sözde soykırım ve sonrasında ise Bosna ve Ruanda soykırımları en fazla işlenmiş görünmektedir. ABD ve Batılı ülkelerin gerçekleştirdiği sayısız soykırımlara ilişkin ciddi bir çalışmanın olmaması dikkat çekicidir. Bilimin, kötülüğün örtülmesi için araçsallaştırılması olarak da okunabilecek bu olgunun ayrıca incelenmesi gerekmektedir.

İsrail gibi şiddete başvuran, alenen kötülük işleyen milletlerin saldırganlık geçmişine ve şiddeti meşrulaştırmaya çalışan kültürlerle aidiyeti; çok yönlü tahribat, soykırım ve kolektif şiddet yönüyle irdelenme gerekliliği arz etmektedir (Gürsu, 2024). Bu saldırılara doğrudan muhatap olan Gazze Şeridi de saldırı haberlerini çeşitli ülkelerden takip eden bireyler de olumsuz yönde etkilenmiş görünmektedir. Araştırmamızın amacı ise saldırı haberlerini Türkiye'den takip eden bireylerdeki psikotraumatik etkilerin dindarlık düzeylerine göre ölçülmesi olarak belirlenmiştir. Soykırım/savaş haberlerini takip eden bireyler üzerindeki etkilerin birincil muhatapları üzerinden incelendiği çalışmalar literatürde mevcutsa da Türkiye örneklemini ve Gazze olayları üzerinde çalışılmış bir araştırma örneğine rastlanmamıştır. Bu yönüyle araştırmamız, literatür için önemi haizdir.

1. İSRAİL'İN GAZZE'YE SALDIRILARI BAĞLAMINDA MEŞRU MÜDAFAA DURUMU

İsrail, Gazze üzerindeki saldırıları için meşru müdafaa hakkını kullandığını, maksadının Hamas'ın askerî yapısını çökertmek olduğunu açıklamış ve gerekçe olarak Hamas yönetiminin gerçekleştirmiş olduğunu iddia ettiği füze saldırılarını göstermişse de yoğunluğu, şiddeti ve ağır tesirleri yönüyle meşru müdafaa sınırını aşmış görünmektedir.

Uluslararası hukukta, kuvvet uygulamaya dair en tartışmalı konu meşru müdafaa hakkıdır ve Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 51. Maddesinde, bir fiilin meşru müdafaa sayılabilmesi birkaç koşula bağlanmıştır. Öncelikle, silahlı bir saldırının var olması gerekir. Devletlerin veya ulusların, kendilerine yöneltilmiş bir silahlı saldırı olmaksızın birbirlerine kuvvet uygulaması, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından meşru müdafaa olarak değerlendirilmemektedir. İkinci olarak, kuvvet uygulanmasına karşı alınacak tedbirlerin Güvenlik Konseyi'ne bildirilmesi gereklidir ve Güvenlik Konseyi gereken önlemleri alıncaya kadar geçen sürede meşru müdafaa hakkı mukayyet

tutulmaktadır. Bununla beraber, madde 51’de yer almıyor olsa da mühim bir konu da oranlılık prensibidir. Meşru müdafaa üzerine yapılan bazı çalışmalarda/makalelerde bu prensip hususunda “yalnızca gerektiği kadar ve oranlı güç kullanımı” faktöründen bahsedildiği görülmektedir (Karadağ, 2016). Ancak bugün İsrail’in saldırılarının yoğunluğu ve şiddeti, meşru müdafaa bir yana; hemen hemen tüm uluslarca “soykırım” olup olmama bakımından müzakere edilmeye başlanmış bir mahiyete gelmiştir. Çünkü İsrail’in saldırıları ağır derecede sivil halkın kaybına, sivil yerleşim yerlerinin imha edilmesi veya tahribatına, sivil altyapının geçmişe/geleceğe yönelik zararına ve kaybına yol açmıştır (Ateş, 2011). Araştırmanın “Örneklemin Gazze soykırımından etkilenme düzeyi ile dindarlık düzeyleri arasında pozitif yönde korelasyon vardır” şeklindeki temel hipotezinin doğrulanması hâlinde, ilişki boyutunda bazı bulguları ortaya koymakla beraber Gazze’de yaşanan insanlık dramının ve katliamın akademik kayıtlara “soykırım” olarak geçmesine katkı sunulacağı ifade edilebilir.

Meşru müdafaa hakkını meşru kılan fiille orantılı bulunmayan, cezalandırma veya intikama yönelik fiiller, meşru müdafaa hakkının hukuki çerçevesini ihlal etmektedir. Yine, oranlılık prensibine bağlı olarak; uygulanan kuvvetin saldırıyı durdurma ve geri püskürtme mahiyetine sahip olması gerekir (Acer, 2023).

1. 1. İsrail’in Gazze’ye Saldırıları Bağlamında Uluslararası savaş Hukuku

1949 yılında tüm ulusların imzaladığı ve dört farklı sözleşmeden oluşan Cenevre Sözleşmeleri, bugünkü savaş hukukunun özünü oluşturur. Diğer bir ifadeyle bu sözleşme Uluslararası İnsancıl Hukuk kurallarının temelini oluşturmaktadır (Alsan, 1950). Uluslararası İnsancıl Hukuk, savaşta esir alınanların, savaşanların, yaralananların ve sivil halkın hangi haklara sahip olduğu, muhafaza edilmesi gereken kişi veya yerlerin nasıl muhafaza edilmesi gerektiğine dair kaideleri belirler (Çakmak, 2014).

Silahlı çatışmaların zarar verdiği sivilleri koruma adına Cenevre Sözleşmeleri ismi altında birden fazla düzenleme yapılmıştır. 1977 yılında düzenlenen Cenevre Sözleşmelerine Ek 2 No.lu Protokol’de uluslararası olmayan silahlı çatışmalar geniş şekilde tanımlanmış ve sivillerin haklarıyla alakalı maddeler tartışılmıştır ve silahlı çatışmalarda başat olarak şu üç unsurla alakalı düzenlemeler yapılmıştır (Aksoy, 2016):

- Her insanın insanca muamele görmesi
- Yaralıların, hastaların ve deniz kazasına uğrayanların özel bir şekilde korunması
- Sivillerin silahlı çatışmalarda hedef alınmaması, aksi halde bireysel cezâi yükümlülüklerin doğacağı.

2007 yılında başlayan Gazze ablukasından bu yana İsrail, sistemli bir şekilde ve belli aralıklarla Gazze'ye saldırılarına devam etmiştir. Yine 2009'da Gazze'ye yönelik tek taraflı başlattığı Dökme Kurşun operasyonunda da amaçlarının kendilerine yönelik füze saldırılarının sona erdirilmesi olduğunu iddia etmiştir. İddiada bulunduğu füze saldırılarına F-16'larla mukabele eden İsrail, bu operasyonda da 140 Hamas üyesinden ayrı 1400'den fazla sivil katletmiştir. Katledilen sivillerin önemli bir kısmını kadınlar ve çocuklar oluşturmaktadır. Bu örnek de dahil olmak üzere Birleşmiş Milletler'in hazırladığı pek çok rapora göre İsrail, Gazze'ye saldırılarında orantısız kuvvet uygulamış ve uluslararası insancıl hukuk ilkelerini ihlal etmiştir (Aksoy, 2016).

1. 1. 1. İsrail'in, Gazze'ye Saldırıları Sebebiyle Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde Yargılanma Durumu

Roma Statüsüne göre Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM), uluslararası toplumu alakadar eden çok ciddi suçları yargılamak üzere kurulmuştur. UCM'nin yargılama niteliğini haiz olduğu suçlar, genellikle devlet görevlilerince işlenen suçlardır. Devletleri değil, bu suçları işleyen failleri yargılama maksadıyla kurulmuştur. Bu yönüyle de Uluslararası Adalet Divanı'ndan (UAD) ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nden (AİHM) ayrılır (Beyazıt, 2008).

Kurulan bu yargı sistemi insan haklarını muhafaza etmek gibi mühim bir gayeye hizmet ettiğinden, bu muhafazanın temini için, insan hakları kapsamında belirlenmiş hakların ihlal edilmesi hâlinde suç işleyenleri yargılayabilecek nitelikte olmalıdır. İşte UCM tam da bu gaye ve niteliği haiz önemli bir yargılama kuruluşudur ve yetkisi tüm dünya milletlerini kapsamaktadır.

Gazze'ye yönelik gerçekleştirdiği yoğun ve şiddetli saldırılar, katliamlar ve insan hakları ihlalleri sebebiyle İsrail'in bugüne kadar yargılanmamış/ceza almamış olması önemli bir sorun olarak önümüzde durmaktadır. Uluslararası savaş hukukuna göre savaş taraflarının kimyasal ve biyolojik silah, zehir ve zehirleyici gaz kullanımı yasaklanmış olmasına rağmen İsrail'in saldırılarda defalarca bu türden silahlar kullanmış olması İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün raporlarında kayda geçmiştir.

26 Aralık 2024'te ise UAD, Lahey'de Güney Afrika'nın İsrail saldırılarının acilen durdurulması gerektiğine ilişkin talebini değerlendirerek, İsrail'in soykırımın önlenmesine yönelik tüm tedbirleri almasına ve 1 ay içerisinde aldığı tedbirleri UAD'a rapor etmesine hükmetmiştir. Böylelikle tarihte ilk defa İsrail'in Gazze Şeridi'ndeki Filistinlilere uyguladığı saldırı, katliam ve yıkım, resmi kayıtlara "soykırım" olarak geçmiştir. Bu yönüyle araştırma, savaşa yönelik haberleri takip eden bireylerin, saldırıları "soykırım" olarak niteleyip nitelemediğini belirlemeyi de amaçlamaktadır.

2. GAZZE SALDIRILARININ MEDYADAKİ YERİ VE BU HABERLERİ TAKİP EDEN BİREYLERDEKİ PSİKOTRAVMATİK ETKİLER

İlk saldırıyı takip eden günlerde de İsrail-Hamas çatışması yoğunluğu ve şiddeti sebebiyle medya haberlerinde geniş yer bulmuş, savaşın sebep olduğu tahribat, katliam ve yıkımın bilançosu günbegün haberlere konu olmuştur. Bu medya haberleri savaşın en ağır görüntülerini televizyon, internet ve dijital medya aracılığıyla çeşitli dünya milletlerinden insana ulaştırmıştır.

Travmatik yaşantı, yalnızca travmaya doğrudan maruz kalmış bireyde değil, etkileşim ve iletişimde bulunulan bireyleri de etkileyebilmektedir. Savaş, saldırı, yerinden edilmişlik, doğal afet, gibi travmatik olaylar, bireylerin psikolojisini ve hayatını olumsuz etkilemektedir. Bu olumsuz etkiler, ona doğrudan maruz kalan bireyleri etkilediği kadar yakınlarını, arkadaşlarını ve onlara fiziksel veya ruhsal anlamda destek veren uzman kişileri de etkileyebilmektedir (Brewin, Andrews, & Valentine, 2000).

İsrail'in şiddetli, yoğun, orantısız saldırılarına ve katliamına hedef olan Gazze şeridi, travmaya ve olumsuz etkilerine doğrudan maruzdur. Bu saldırı haberlerini çeşitli medya ve yayın organlarından takip eden insanların da belli bir düzeyde travma yaşadığından söz edilebilir. Çünkü alanyazında daha önce yapılmış ampirik çalışmaların bulgularında, travmaya neden olan olaylara ikincil derecede maruz kalmış bireylerde de travmanın olumsuz etkilerine rastlanmıştır. Travmaya sebep olan olaylara bağlı olarak meydana gelen stresin uzun bir sürece yayılması hâlinde Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) ya da diğer bir ifadeyle Post Travmatik Stres Bozukluğu (PTSB) diye isimlendirilen psikolojik bir bozukluk görülebilmektedir (American Psychiatric Association, 2022). TSSB ilk kez Amerikan Psikiyatri Birliği'nin (APA) yazdığı Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı'nın (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders-DSM) 1980 tarihli 3. versiyonunda açıklanmıştır. DSM'nin bugüne kadarki versiyonlarında da tanımlanan TSSB, günümüzde artık yaygın olarak bilinen psikolojik bozukluklardan biridir. TSSB tanısı konulmuş bireylerde de travmatik stres tepkilerine rastlanmıştır. Bu tepkiler; yaşanmış olan travmatik olayı tekrar yaşıyormuş gibi hissetme, olayı anımsatacak işaretlerle karşılaşıldığında yoğun ruhsal sıkıntı ya da bu işaretlerden ve kişilerden uzaklaşma, enerji ve işlev seviyesinde azalış, uykuya dalamama, uykuda bölünme, tahammül seviyesinde azalış, dikkat dağınıklığı ve agresyon gibi tepkilerdir (Taylor vd., 1998). Araştırmada kullandığımız Olayların Etkisi Ölçeği ise literatürde ilk kez TSSB'nin etkilerinin şiddetini ölçmek için kullanılmıştır ve araştırmamız bağlamında ölçmek istediğimiz değişkenler için oldukça işlevseldir (Horowitz, Wilner, & Alvarez, 1979).

2. 1. Travma, TSSB ve Dindarlık

Her din, kendi içerisinde bir yaşantı örgütlenmesine sahiptir. Bir kişinin dindar olduğuna dair yapılan vurguda, o kişinin kendi inanç alanı içindeki bireysel gerçekliği göz önüne alınmaktadır. Birey, içsel olarak yaşadığı İlahî olana bağlılığı, gündelik hayatın her alanında dışa yansımalarını göstermektedir. İnsanlar, dindarlığı farklı şekillerde algılanmakta ve farklı şekillerde tanımlanmaktadır (Kızılgöçer, 2016). Dindarlık, dini inanç ve öğretilerin çeşitli tutum ve davranışlarla belli zaman ve şartlarda birey, grup ve toplum tarafından yaşantıya aktarılmasıdır. Dindarlık dinamik bir süreçtir. Aynı dine mensup kişilerin dindarlık anlayışlarında ve yaşam tarzlarında da benzerlikler ve farklılıklar olabilir (Dağcı, 2014). Birey, inandığı dinin pratiklerini ve değerlerini benimsediği ölçüde dindar olarak tanımlanmaktadır (Toprak & Kızılgöçer, 2023). Dindarlığı genellikle aile, cinselliğe bakış, cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim, coğrafi bölge, kırsal-kent hayatı ve sosyo-ekonomik statü etkilemektedir (Kurt, 2009). Medeni durum, yaş ve öğrenim özellikleri, dindarlık eğilimleri bakımından anlamlı farklılaşmaya yol açabilmektedir (Baynal, 2015).

Ülkemizdeki literatürde, herhangi bir travmatik olay sonrası stres bozukluğu tepkilerini bireylerin dindarlık düzeylerine göre inceleyen bir araştırma örneğine rastlanmamıştır. Bu sebeple araştırmamız, alanyazındaki boşluğu doldurmak üzere önemi haizdir. Mevcut araştırmalar dindarlığı, “travma sonrası büyüme ve gelişme” ile ilişkilendirmek, psikolojik sağlamlık veya dinin travma sonrası gelişimi yordamadaki rolünü tespit etmek üzere yapılmış çalışmalardır. Ancak yabancı literatürde travma ve dindarlık düzeyini birlikte irdeleyen çalışmalar mevcuttur.

Exline ve arkadaşları, TSSB yaşayan bireylerin travmatik deneyimlerini yazarken oluşturdukları dini çerçeveyi inceledikleri çalışmada, katılımcıların yüzde 80'inin yazdığı yazılarda dini temaların belirgin olduğunu saptamıştır (Bride & Figley, 2009). Kuile ve Ehring, travmatik bir deneyim sonrasında dini inanç ve faaliyetlerdeki artış ve azalış şeklindeki değişikliklerin yönünün nasıl tahmin edilebileceği ve bu değişikliklerin travma sonrası stres bozukluğu ile ilişkili olup olmadığı araştırdıkları çalışmada, örneklemin neredeyse yarısı travmanın bir sonucu olarak dini inanç ve faaliyetlerinde değişiklikler olduğunu bildirmiştir. Dindarlık düzeyindeki artışların, dinin bir başa çıkma mekanizması olarak kullanılması ve halihazırda dini bir çevrede yaşıyor olmakla ilişkili olduğunu; dini inançlardaki azalmanın ise bireydeki travma sonrası stres bozukluğunun daha yüksek düzeyde olmasıyla ilişkili olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır (Kuile & Ehring, 2014). Leo ve arkadaşları, travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) semptomlarının inançların değişmesi üzerinde bir etkisinin olup olmadığını araştırdıkları meta-analiz çalışmada, çoğu insanın bir travmadan sonra dini inançlarını kökten değiştirmediklerini, ancak daha küçük bir oranda insanda önemli

değişikliklerin meydana geldiğini, dini inançlarının artma veya azalma yönünde değişime uğradığını ortaya koymuşlardır (Leo vd., 2021). Schaefer ve arkadaşları, travmanın sonuçlarıyla ilişkileri açısından inceledikleri dini ve manevi faktörleri tanımladıkları çalışmada, özellikle içsel dini yönelimin, travmanın sonuçlarıyla bağlantılı olarak dindarlığın ölçülmesinde yararlı bir yapı gibi görüldüğü sonucuna varmıştır. İçsel dindarlık ile travmanın sonuçları arasındaki ilişkinin, olaydan sonraki zamana bağlı olarak değişkenlik gösterebileceğini de ifade etmektedirler (Schaefer vd., 2008). Tüm bu bağlamlarda araştırmamız, işgal haberlerini takip eden bireylerdeki TSSB düzeyini, dindarlık düzeyleriyle ilişkilendirmeyi amaçlamaktadır.

Araştırmamızın ana hipotez “Örneklemin Gazze soykırımından etkilenme düzeyi ile dindarlık düzeyleri arasında pozitif yönde korelasyon vardır.” şeklinde belirlenmiştir. Bu ana hipoteze ek olarak araştırmanın alt hipotezleri şunlardır:

H1: Gazze’de yaşanan olayları Türkiye’den takip eden bireyler, soykırım olarak görmektedir.

H2: Dindarlık düzeyi arttıkça Gazze’de yaşananlardan etkilenme oranı da artmaktadır.

H3: Dindarlık düzeyi arttıkça travmatik olaylardan kaçınma düzeyi de azalmaktadır.

H4: Olaylara karşı aşırı uyarılma ile dindarlık arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

H5: Olaylara karşı yeniden yaşama ile dindarlık arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

H6: Cinsiyetin dindarlık üzerindeki etkisi, kişinin yaşadığı olayların etkisiyle ilgili kısmen aracılık etmektedir.

3. YÖNTEM

3. 1. Araştırma Deseni

Bu çalışmada Gazze’de yaşanan işgal haberlerinin, bu haberleri Türkiye’den takip eden bireyler üzerindeki psikotravmatik etkileri ve dindarlık ilişkisi tespit edilmeye çalışıldığı için nicel araştırma yöntemlerinden betimsel araştırma modeline uygun olarak anket tekniği kullanılmıştır.

3. 1. 1. Evren ve Örneklem

Katılımcılar, tesadüfi örneklem ile seçilerek çevrimiçi anket uygulanmıştır. Araştırmanın yöntemi nicel araştırma türünden betimsel araştırma modelidir. Verilerin toplanmasında Demografik Bilgi Formu, Olayların Etkisi Ölçeği (IES-R) ve Dindarlık Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın evreni; Türkiye genelinde, 18–65 yaş aralığında, savaşı medyadan takip etmiş/maruz kalmış bireylerden oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise araştırmaya katılan ve bazı değişkenlere göre incelenen 1011 kişi oluşturmaktadır. Katılımcıların 670’i kadın, 341’i ise erkektir.

3. 2. Veri Toplama Araçları

07.01.2024–20.01.2024 tarihleri arasında uygulanan ankette kullanılan veri toplama araçları aşağıda sunulmuştur. Demografik bilgi formu, olayların etkisi ölçeği (IES-R): IES-R ölçeği ve dindarlık ölçeği uygulanmıştır.

3. 2. 1. Demografik Bilgi Formu

Bu formda, örneklem grubunun yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, ekonomik durum ve yaşadığı ile dair sorular bulunmaktadır.

3. 2. 2. Olayların Etkisi Ölçeği (IES-R): IES-R Ölçeği

Ölçek, Horowitz, Wilner ve Alvarez tarafından geliştirilmiştir (Horowitz vd., 1979). Çorapçioğlu, Yargıç, Geyran ve Kocabaşoğlu tarafından Türkçe’ye uyarlanan ölçek, travmatik yaşam veya olay sonrasında travma, stres düzeyini belirlemeyi amaçlamaktadır. Ölçek 22 maddelik 5’li likert yapıya sahiptir. IES-R, üç alt boyuttan oluşur: Yeniden yaşantılama (intrusion), Kaçınma (avoidance), Aşırı uyarılmışlık (hyperarousal). Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı 0.94’tür (Çorapçioğlu, Yargıç, Geyran, & Kocabaşoğlu, 2006). Bu sayı, oldukça yüksek bir güvenilirlik düzeyine işaret etmektedir. Ayrıca, alt boyutlar için Cronbach Alpha değerleri sırasıyla .92 (yeniden yaşantılama), .88 (kaçınma) ve .87 (aşırı uyarılmışlık) olarak bildirilmiştir. Bu sonuçlar, ölçeğin hem bütünsel hem de alt boyut düzeyinde güvenilir ölçümler sunduğunu göstermektedir.

“Olayların Etkisi Ölçeği” (IES-R), bir travmaya bağlı olarak bireyin stres düzeyini belirler. Bununla birlikte ölçek, çoğunlukla PTBS şiddetinin ölçülmesi için kullanılmaktadır (Creamer vd., 2003).

3. 2. 3. Dindarlık Ölçeği

Çalışma grubunun dindarlık düzeylerini belirlemek için “Dindarlık Ölçeği” kullanılmıştır (Ayten & Yıldız, 2016). Ölçek, 5’li Likert tipi yapıda olup toplam 10

madde içermektedir ve şu iki alt boyuttan oluşmaktadır: İnanç ve etki (inancın bireyin hayatına yansımaları), Bilgi ve ibadet (dini bilgi seviyesi ve ibadet uygulamaları). Katılımcılar, her maddeyi 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında değerlendirmektedir. Ölçekten alınabilecek minimum puan 10, maksimum puan ise 50'dir. Ölçeğin psikometrik özellikleri incelendiğinde, geliştirildiği çalışmada iç tutarlılık katsayısı (Cronbach's Alpha) .816 olarak bulunmuştur. Bu değer, ölçüm aracının psikolojik araştırmalarda kullanılabilecek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir. Ölçek, bireyin dindarlık düzeyini sayısal olarak ortaya koymak açısından pratik ve işlevsel bir araçtır.

3. 3. Verilerin Analizi

25.01.2024 tarihli E-19891467-300-2400027255 sayılı belge ile Atatürk Üniversitesi'nden etik kurul izni alınmıştır. Veriler; sosyo-demografik değişkenler ve kullanılan ölçekler internet üzerinden Google form aracılığıyla katılımcılara ulaştırılmıştır. Elde edilen veriler Microsoft Excel dosyasında kaydedilip araştırmaya uygun bir şekilde kodlandıktan sonra SPSS 27 İstatistiki Analiz Programına aktarılmış ve gerekli analizleri yapılmıştır. Araştırma kapsamında şu analizler gerçekleştirilmiştir: Tanımlayıcı istatistikler (frekans, yüzde, ortalama, standart sapma), Korelasyon analizleri (Pearson), Regresyon analizleri (doğrusal regresyon), Aracı değişken analizi ve Jamovi 2.4.14 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu analizde, bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişkiye bir aracı değişkenin etkisinin olup olmadığı test edilmiştir. Yapılan analizler, hipotezlerin test edilmesine ve ölçekler arası ilişkilerin ortaya konulmasına yöneliktir.

4. BULGULAR

Katılımcıların olayların etkisi ve dindarlığın boyutlarına dair betimsel istatistikleri, sosyodemografik değişkenlere göre dağılımı, Gazze'de yaşanan işgal, şiddet ve soykırım haberlerinin bireyler üzerindeki psikotraumatik etkileri ile dindarlık ilişkisine dair korelasyon ve regresyon analizleri, araştırmadaki değişkenlere göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığına dair bulgular sunulmuştur. Elde edilen bulguların değerlendirilmesi ise sonuç kısmında irdelenmiştir.

	Ort. (M)	Standart S a p m a (SD)	Ranj	Min.	Max.	Skew.	Kurt.
Dindarlık (Genel)	4,50	,445	4,00	1,00	5,00	-2,84	13,80

İnanç-Etki (Dindarlık)	4,66	,461	4,00	1,00	5,00	-3,58	21,16
Bilgi-İbadet (Dindarlık)	4,26	,582	4,00	1,00	5,00	-1,60	3,88
Olayların Etkisi (Genel)	1,66	,508	3,50	,00	3,50	,042	,411
Kaçınma (OE)	,709	,616	3,00	,00	3,00	1,08	1,05
Girici Düşünce / Yeniden Yaşama (OE)	2,36	,735	4,00	,00	4,00	-,406	,367
Aşırı Uyarılmışlık (OE)	2,00	,815	4,00	,00	4,00	,000	-,182

Tablo 1: Katılımcıların Araştırma Değişkenlerine İlişkin Betimsel İstatistikleri

Tablo 1’de yer alan betimsel analize yönelik istatistiksel değerler incelendiğinde örneklemin genel dindarlık ve alt boyutlarına ilişkin puanlarının, ortalamanın üzerinde yüksek sayılabilecek bir düzeyde olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda örneklemin, 1-5 arasında puanlanan ölçekten aldıkları dindarlık ortalamaları sırasıyla genel dindarlık için $M=4,50$ ($SD=,445$); inanç-etki alt boyutu için $M=4,66$ ($SD=,461$); bilgi-ibadet alt boyutu için $M=4,26$ ($SD=,582$)’dır.

Örneklemin, 0-4 arasında puanlanan ölçekten aldıkları olayların etkisi ortalamaları ise sırasıyla olayların etkisi genel için $M=1,66$ ($SD=,508$); kaçınma alt boyutu için $M=,709$ ($SD=,616$); girici düşünce/yeniden yaşama alt boyutu için $M=2,36$ ($SD=,735$); aşırı uyarılmışlık alt boyutu için $M=2,00$ ($SD=,815$)’dir.

	Değişken Grubu	Sayı (N)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	670	66,3
	Erkek	341	33,7
	Toplam	1011	100

Yaş	20'nin altı	57	5,6
	21-25	206	20,4
	26-30	116	11,5
	31-39	248	24,5
	40-49	256	25,3
	50 ve üzeri	128	12,7
	Toplam	1011	100
Medeni Durum	Bekar	384	38,0
	Evli	609	60,2
	Diğer	18	1,8
	Toplam	1011	100
Eğitim Durumu	İlköğretim	13	1,3
	Ortaöğretim	55	5,4
	Önlisans	92	9,1
	Lisans	516	51,0
	Lisansüstü	335	33,1
	Toplam	1011	100
Ekonomik Durumunuz	Çok kötü	8	,8
	Kötü	26	2,6
	Orta	556	55,0
	İyi	386	38,2
	Çok iyi	35	3,5
	Toplam	1011	100
Gazze'de Yaşananlar Bir Soykırım mı?	Evet	1005	99,4
	Hayır	4	,4
	Diğer	2	,2
	Toplam	1011	100
Gazze'de Yaşanan Soykırımı İlk Duyduğunuzda Ne Hissettiniz?	Sinirli	613	60,6
	Tedirgin, Korkmuş	192	19,0
	Karamsar	116	11,5
	Üzgün	90	8,9
	Toplam	1011	100

Soykırım Haberini Duyduktan Sonra Günlük Hayatınıza Devam Etmekte Zorlandınız mı?	Hiç	18	1,8
	Oldukça az	85	8,4
	Biraz	425	42,0
	Oldukça fazla	369	36,5
	Çok fazla	114	11,3
	Toplam	1011	100
Yaşadığınız İl	Erzurum	232	22,9
	İstanbul	145	14,3
	Ankara	64	6,3
	Samsun	45	4,5
	Van	26	2,6
	Bingöl	25	2,5
	Şanlıurfa	22	2,2
	Adana	20	2,0
	Diyarbakır	20	2,0
	Bursa	19	1,9
	Konya	19	1,9
	Trabzon	16	1,6
	Erzincan	15	1,6
	Adıyaman	14	1,4
	Sakarya	14	1,3
	Kocaeli	13	1,3
	Ağrı	12	1,2
	Aydın	12	1,2
	Antalya	12	1,2
	Burdur	12	1,2
	Diğer	254	25,1
	Toplam	1011	100

Tablo 2: Katılımcıların Bazı Değişkenlere Göre Dağılımı

Tablo 2’de yer alan bulgulara göre örneklemin cinsiyet, yaş, medeni durumu, eğitim durumu, ekonomik durumu, Gazze’de yaşananların bir soykırım mı olduğu, Gazze’de yaşanan soykırımın ilk duyulduğunda ne hissedildiği, soykırım haberini duyduktan sonra günlük hayata devam etmekte zorlanıldığı ve yaşanan il gibi katılımcıların bazı değişkenlere ait dağılım verileri sunulmuştur.

4. 1. Gazze’de Yaşanan Soykırım Olaylarının Psikotravmatik Etkisi ve Dindarlık İlişkisi

Bu başlık altında; çalışmanın temel problemini oluşturan Gazze’de yaşanan soykırım olaylarının psikotravmatik etkisi ile dindarlık düzeyleri arasındaki ilişki ve yordama ele alınıp istatistiksel olarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Sırasıyla Pearson Korelasyon Analizi ve Aşamalı Regresyon Analizleri yürütülmüş olup elde edilen bulgular aşağıdaki tablolarda sunulmuştur. Ayrıca olayların etkisi ölçeğinin kaçınma, yeniden yaşama ve aşırı uyarılmışlık alt boyutları ile dindarlık arasındaki ilişki ve regresyon analizleri de ele alınmıştır.

	1	2	3	4	5	6	7
1) Dindarlık Genel	1						
2) Olayların Etkisi	,211**	1					
3) İnanç Etki (D)	,895**	,223**	1				
4) Bilgi İbadet (D)	,848**	,137**	,522**	1			
5) Kaçınma (OE)	-,271**	,400**	-,255**	-,215**	1		
6) Yeniden Yaşama (OE)	,392**	,836**	,388**	,287**	-,102**	1	
7) Aşırı Uyarılmışlık (OE)	,284**	,877**	,300**	,186**	,028	,811**	1

** $p < 0,01$

Tablo 3: Korelasyon Matrisi Tablosu

Gazze’de yaşanan soykırım olaylarının psikotravmatik etkisi ile dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla Pearson Korelasyon Analizi kullanılmıştır. Tablo 3’te yer alan bulgulara göre 1011 örneklemin olduğu bu araştırmada; Gazze’de yaşanan soykırım olaylarının psikotravmatik etkisi ile dindarlık düzeyleri arasında ileri düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($p < ,001$). Gazze’de yaşanan soykırım olaylarının psikotravmatik etkisi ile dindarlık düzeyleri arasında pozitif yönde ve orta düzeyde ($r = ,211$) ilişki olduğu bulgulanmıştır. Korelasyonel analizlerde düşük, orta ve yüksek ilişki düzeyini belirlemek adına farklı değer ölçütleri bulunmaktadır. Çalışmamızda 0-0,1 arasındaki ilişki düzeyini düşük; 0,2-0,5 arasındaki ilişki düzeyini orta ve 0,6-1 arasındaki ilişki düzeyini ise yüksek olarak tanımlayan değer ölçütü referans alınmıştır (Whittier vd., 2019).

Dindarlık düzeyi arttıkça, Gazze’de yaşanan soykırım olaylarının etkisi de artmaktadır. Bu bulgulara dayanarak Gazze’de yaşanan soykırım olaylarının etkisi ile dindarlık düzeyleri arasında pozitif yönde ilişkinin var olduğu gözlemlenmektedir.

Özetle Gazze’de yaşanan soykırım olaylarının etkisi ile dindarlık düzeyleri arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki bulunmuştur. Dindarlık düzeyi arttıkça, Gazze’de yaşanan soykırım olaylarının etkisinin de arttığı söylenebilir. Ancak ilişkinin gücü ortadır ve başka değişkenler tarafından da açıklanabilir.

Olayların etkisi ölçeğinin alt boyutu olan kaçınma değişkeni ile dindarlık (genel) düzeyleri arasında orta düzeyde negatif ($r = -.271$) ve ileri düzeyde anlamlı ($p < .001$) bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgulara göre Gazze’de yaşanan soykırım olaylarının kaçınma etkisi ile dindarlık düzeyleri arasında negatif yönde bir ilişki vardır. Dindarlık düzeyi arttıkça, kaçınma düzeyi azalmaktadır.

Olayların etkisi ölçeğinin alt boyutu olan yeniden yaşama değişkeni ile dindarlık (genel) düzeyleri arasında orta düzeyde pozitif ($r = .392$) ve ileri düzeyde anlamlı ($p < .001$) bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgulara göre Gazze’de yaşanan soykırım olaylarının yeniden yaşama etkisi ile dindarlık düzeyleri arasında pozitif yönde bir ilişki vardır. Dindarlık düzeyi arttıkça, travmatik olayı yeniden yaşama düzeyi de artmaktadır.

Olayların etkisi ölçeğinin alt boyutu olan aşırı uyarılmışlık değişkeni ile dindarlık (genel) düzeyleri arasında orta düzeyde pozitif ($r = .284$) ve ileri düzeyde anlamlı ($p < .001$) bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgulara göre Gazze’de yaşanan soykırım olaylarının aşırı uyarılmışlık etkisi ile dindarlık düzeyleri arasında pozitif yönde bir ilişki vardır. Dindarlık düzeyi arttıkça, aşırı uyarılmışlık düzeyi artmaktadır.

Modelin Uyumu

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²
1	0.456	0.208	0.205

Model Katsayıları - Dindarlık

	Tahmin değeri	SE	t	p
Dindarlık	4.0935	0.0465	88.102	< .001
Kaçınma	-0.1667	0.0207	-8.041	< .001
Yeniden Yaşama	0.2344	0.0298	7.878	< .001
Aşırı Uyarılmışlık	-0.0128	0.0267	-0.480	0.631

Tablo 4: Dindarlık ve Bağımlı Değişkenlerin İlişkisine Dair Regresyon Analizi

Tablo 4'te yer alan bulgulara göre çalışmada gerçekleştirilen regresyon analizi sonuçları, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki yordayıcı etkisini değerlendirmiştir. Analiz sonuçlarına göre, model uyum ölçütleri şu şekildedir: R kare 0.208, düzeltilmiş R kare ise 0.205. Bu değerler, modelin varyansın yaklaşık %20.8'ini açıkladığını ve bu açıklamanın örneklem büyüklüğüne ve bağımsız değişken sayısına göre düzeltilmiş haliyle %20.5 olduğunu gösterir. Bu, modelin orta düzeyde bir açıklama gücüne sahip olduğunu gösterir, yani dindarlığı etkileyen diğer faktörler de var olabilir.

Model katsayılarına bakıldığında:

- Modelde yer alan tüm bağımsız değişkenlerin sıfır kabul edildiği durumda, bağımlı değişken olan dindarlık düzeyinin beklenen değeri 4.0935 olarak tahmin edilmiştir ($p < .001$). Bu, modelde kullanılan ölçekleme ve kodlama sistemine göre, bağımsız değişkenlerin etkisi olmadığında dindarlık puanının ortalama olarak 4.0935 düzeyinde gerçekleşeceğini ifade eder. Sabit katsayının istatistiksel olarak anlamlı çıkması ($p < .001$), modelin temel düzeyde anlamlı bir başlangıç değeri sunduğunu göstermektedir.

- “Kaçınma” bağımsız değişkeninin tahmini katsayısı -0.1667'dir ($p < .001$). Bu, negatif bir etki gösterir ve bu değişkenin birim artışının dindarlık üzerinde negatif bir etki yarattığını gösterir. Yani, kaçınma arttıkça dindarlık azalır.

- “Yeniden Yaşama” bağımsız değişkeninin tahmini katsayısı 0.2344'tür ($p < .001$). Bu, pozitif bir etkidir ve yeniden yaşama arttıkça dindarlığın da arttığını gösterir.

- “Aşırı Uyarılmışlık” değişkeninin tahmini katsayısı -0.0128 olup, bu etki istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p = 0.631$). Bu, aşırı uyarılmışlığın bu modelde dindarlık üzerinde bir etkisi olmadığını gösterir.

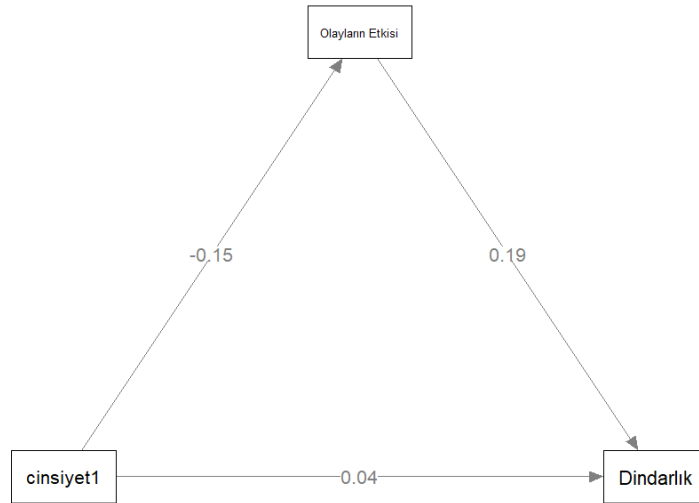
Özetle, bu modelde yeniden yaşamanın dindarlık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunurken, kaçınmanın negatif ve anlamlı bir etkisi vardır. Aşırı uyarılabilirlik ise dindarlık üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir.

4. 1. 1. Aracı Değişken Modelinin Kurulması

Aracı Modeller		
	m1	Olayların Etkisi ~ cinsiyet
Modelin Tamamı		
	m2	Dindarlık ~ Olayların Etkisi + cinsiyet
Dolaylı Etkiler		
	IE 1	cinsiyet $\Rightarrow$ Olayların Etkisi $\Rightarrow$ Dindarlık
Örneklemin Büyüklüğü	N	1011

Tablo 5: Model Bilgileri

Tablo-5'te bir mediyasyon analizi sunulmuştur. Bu analiz, bir bağımsız değişken (cinsiyet) ile bir bağımlı değişken (dindarlık) arasındaki ilişkide bir aracı değişkenin (olayların etkisi) rolünü incelemektedir. Buna göre 1011 örnek büyüklüğü ile bir Genelleştirilmiş Doğrusal Model (GLM) uygulanmıştır.

Şekil 1: İstatiksel Diyagram

Path diagramında görüldüğü üzere, cinsiyetin olayların etkisi üzerindeki etkisi -0.15 ve olayların etkisinin dindarlık üzerindeki etkisi 0.19'dur. Cinsiyet ve dindarlık arasındaki doğrudan etki ise 0.04'tür ancak bu anlamsızdır. Bu durum, olayların etkisinin cinsiyet ile dindarlık arasındaki ilişkide kısmi bir mediyasyon (aracılık) rolü oynadığını göstermektedir. Kısmi aracılıkta, aracı değişkenin etkisi eklenince, bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişki zayıflamış fakat tamamen kaybolmamıştır.

Type	Effect	Estimate	SE	95% C.I. (a)		β	z	p
				Lower	Upper			
Dolaylı Etki	cinsiyet $\Rightarrow$							
	Olayların Etkisi $\Rightarrow$	-0.0280	0.00751	-0.0427	-0.0133	-0.0298	-3.735	< .001
	Dindarlık							
Bileşenlerin Etkisi	cinsiyet $\Rightarrow$							
	Olayların Etkisi	-0.1480	0.03346	-0.2136	-0.0824	-0.1378	-4.424	< .001
	Olayların Etkisi $\Rightarrow$	0.1894	0.02718	0.1362	0.2427	0.2162	6.970	< .001
Doğrudan Etki	cinsiyet $\Rightarrow$							
	Dindarlık	0.0385	0.02919	-0.0188	0.0957	0.0409	1.318	0.188
Toplam Etki	cinsiyet $\Rightarrow$							
	Dindarlık	0.0104	0.02961	-0.0476	0.0685	0.0111	0.352	0.725

Yöntem ile hesaplanan güven aralıkları: Standart (Delta yöntemi).

Betalar tamamen standartlaştırılmış etki büyüklükleridir.

Tablo 6: Aracı Değişken Dolaylı ve Doğrudan Etki Tablosu

Tablo 6’da yer alan aracı değişken modelinin sonuçlarına göre, cinsiyet ve dindarlık arasındaki doğrudan etki istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p = 0.188$). Bu, cinsiyetin dindarlık üzerindeki doğrudan etkisinin zayıf olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, cinsiyetin olayların etkisi üzerindeki dolaylı etkisi ($\beta = -0.1378$, $p < .001$) ve olayların etkisinin dindarlık üzerindeki dolaylı etkisi ($\beta = 0.2162$, $p < .001$) istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolaylı etkinin toplam etkisi, cinsiyet ve dindarlık arasındaki ilişkide olayların etkisinin aracı rol oynadığını ve bu etkinin negatif olduğunu ($\beta = -0.0298$, $p < .001$) göstermektedir. Tam aracılığın oluşması için, aracı değişkenin modelde olduğu durumda, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki doğrudan etkisinin istatistiksel olarak anlamsız olması gerekmektedir. Bu durum burada doğrudan etkinin anlamlı olmamasıyla kısmen karşılanmış olsa da dolaylı etkilerin varlığı ve anlamlılığı kısmi aracılığı işaret etmektedir. Bu analiz “cinsiyetin” “dindarlık” üzerindeki etkisinin bir kısmının “olayların etkisi” aracılığıyla gerçekleştiğini göstermektedir. Yani, cinsiyetin dindarlık üzerinde bir kısmi aracılık etkisi bulunmaktadır. Bu bulgu, dindarlığın yalnızca cinsiyete bağlı olmadığını, aynı zamanda kişilerin yaşadığı olayların etkisiyle de şekillenebileceğini göstermektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Olayların Etkisi Ölçeği ve dindarlık ölçeği kullanılarak 1011 örneklem üzerinde uygulanan araştırmamızda, bireylerin Gazze olaylarından etkilenme düzeyi ve dindarlık düzeyi arasındaki ilişki, tecrübi olarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre örneklem en yüksek ortalamayı genel dindarlık ve etki boyutunda; en düşük ortalamayı ise kaçınma faktöründe göstermiştir. İnsanların Gazze’de yaşananlara hassasiyet göstermelerinin, dinî inançlarından kaynaklı bir empatinin sonucu olduğu söylenebilir. Zira din, insanın nasıl ve neden yaratıldığını açıklar, hayatının anlamını bulmasına yardımcı olur, müntesiplerine sorumluluklarını hatırlatarak bu dünyaya boş bir amaç uğruna gönderilmediklerinin ve hayatı nasıl anlamlandıracaklarının bilgisini verir (Kur’ân-ı Kerîm, Zâriyât, 51:56; Mü’minûn, 23:115). Ayten’in yaptığı araştırmada, dindarlığın hem inanç-etki hem de ibadet-bilgi boyutlarına giren dini tutum ve davranışların, empatik yönelime dair pozitif tesirinin olduğu tespit edilmiştir (Ayten, 2010). Dindarlık ve dindarlığın belki de en önemli tezahürlerinden biri olarak dini ritüeller, kişiliğe ve kişisel gelişim alanlarına tesir eden motivasyon kaynakları durumundadır (Korkmaz & Hacıkeleşoğlu, 2021).

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; Gazze’de yaşanan soykırım olaylarının etkisi ile dindarlık düzeyleri arasında orta düzeyde pozitif bir korelasyon bulunmuştur. Buna göre, dindarlık düzeyi arttıkça, Gazze’de yaşanan soykırım olaylarının etkisinin de arttığı söylenebilir ve bu sonuç, araştırmanın, “Dindarlık düzeyi arttıkça Gazze’de yaşananlardan etkilenme düzeyi de artmaktadır” şeklindeki hipotezini doğrulamaktadır. Ancak korelasyon orta düzeyde olduğundan, dindarlık dışında başka değişkenlerin de olduğu söylenebilir. Bu bulguların, alanyazında yapılacak başka araştırmalarla desteklenebileceği düşünülmektedir.

Olayların etkisi ölçeğinin alt boyutlarındaki değişkenlere göre, dindarlık düzeyi arttıkça kaçınma düzeyi azalmaktadır ve bu sonuç, araştırmamızın H3 no’lu hipotezini doğrulamaktadır. Campbell, dinin, bireyleri sadece kendi gereksinimleri değil başkalarının gereksinimleri hususunda da düşünmeye yönlendirdiği ve böylece sağlam ahlaki prensipler oluşturduğunu ifade ederek toplum için önemini altını çizer (Campbell, 1976). Dinin müntesiplerine temin ettiği bu ahlaki zemin karşılaşılan mevcut sorun ve sıkıntılara karşı daha duyarlı bireyler olmayı zorunlu kılmaktadır. Empatinin temelinde bulunan “İnsanlar başkalarının mutluluğunu ve sıkıntısını tıpkı kendi mutlulukları ve sıkıntıları gibi zihinlerinde ve duygularında tasavvur edebilirler.” anlayışı, “öteki”yle girilecek her türlü ilişkinin temelinde sevginin önemine vurgu yapan dinin, “Kendinize nasıl davranılmasını istiyorsanız başkalarına da o şekilde davranın.” öğüdünü hatırlatmaktadır (Ayten, 2010). Yine, Koenig ve Larson’ın araştırmalarının bulgularına göre hayatında dinî önemli gören kişilerin stres düzeyi dini önemli

görmeyenlere göre daha yüksek çıkmıştır (Pargament vd., 1998). Dini pratikler, depresyon, kaygı, korku, öfke, aşağılık duygusu, yabancılaşma vb. gibi ruh sağlığını tehdit eden duygular üzerinde teselli edici ve hafifletici etkiye sahiptir (Altun, 2015). Dinî hassasiyeti olan veya dindarlık düzeyi daha yüksek olan kişilerin, inançları gereği mümin kardeşinin sıkıntısına bigâne kalamayacağı durumunun da sonucu etkileyebileceği düşünülmektedir. İnananların diğer insanlara yönelik kayıtsız kalma durumlarını, Kur'an-ı Kerim'in farklı yerlerinde yerilerek başkalarına yönelik merhamet etme, acıma, empatik olma konularında uyarıların olduğu görülmektedir (*Kurân-ı Kerim Meâli*, 2011). Din, kendini yekdiğerinin yerine koyma konusunda inananları teşvik etmesi ve sunduğu motivasyon unsurlarıyla samimi bir dindarlık ortaya koyma hususunda işlevsel bir konum arz eder (Özcan, 2016).

Katılımcıların kişilik özelliklerinin cinsiyet, medeni durum, sosyo-ekonomik düzey, Gazze'de yaşanan şiddet olaylarını soykırım olarak niteleyip nitelememe ve soykırımdan etkilenme biçimi/düzeyi değişkenlerine göre farklılaşma sonuçlarından hareketle, örneklem %99,4'ü Gazze'de yaşananları soykırım olarak nitelemektedir ki bu bulgu, araştırmamızın H1 hipotezini doğrulamaktadır. Araştırmanın ölçek ve formlarını doldurmak gönüllülük esaslı olduğundan ve dolduran kişilerin Gazze'deki işgal hakkında duyarlı oldukları ön kabulüyle çalışmanın sonucunda mutlak çoğunluğun bunun bir soykırım olduğunu belirtmiş oldukları da düşünülmektedir.

Travma sonrası stres bozukluğu (PTSD) yaşayan bireyler, yaşadıkları travmatik olayların ardından dinî veya manevi inançlara yönelme eğilimi göstermektedirler (Exline vd., 2005). Yaşanılan olayların, bireyin dindarlığını etkileyebileceği ve cinsiyetin bu etkileşimde dolaylı rol oynayabileceği şeklinde bir hipotezden yola çıkan araştırmamız, H6 no'lu hipotezini kısmen destekleyici bulgulara ulaşmıştır. Araştırmanın bulgularına göre cinsiyet ve dindarlık arasındaki doğrudan etki düşük ve anlamsızdır. Bu durum, olayların etkisinin cinsiyet ile dindarlık arasındaki ilişkide kısmi bir mediyasyon (aracılık) rolü oynadığı şeklinde yorumlanabilir. Kısmi aracılıkta, aracı değişkenin etkisi eklenince, bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişki zayıflamış fakat tamamen kaybolmamıştır. Shaik ve arkadaşları araştırmalarında, cinsiyetin yaşanan stresli yaşam olayları ve depresyon arasındaki ilişkide aracılık etme rolünü keşfetmiştir (Shaik vd., 2017). Kadınlar ve erkekler arasında stresli yaşam olaylarının frekansı ve desenlerinde cinsiyete özgü farklılıklar bulunmuştur. Kadınların depresyon öncesi maruz kaldıkları stres seviyesi erkeklere göre anlamlı derecede düşüktür. Yine kadınların genellikle erkeklerden daha dindar olduklarına dair bulgular, çeşitli toplumlar üzerinde yapılan araştırmalarda tutarlı bir şekilde gözlemlenmiştir (Sullins, 2006).

Yine, Gazze'de yaşanan şiddet olaylarını ilk duyduğunda katılımcıların %64,6'sı öfke duygusuna kapılmıştır ve günlük hayatına devam etmede çeşitli düzeylerde zorluk

yaşadığını ifade etmiştir. Nitekim araştırmamız, mevcut savaşla ilgili haberleri takip eden bireylerde psikotraumatik etkilerin gözlenebileceği şeklinde temel bir hipotez içermektedir. Bu hipotezi başat olarak destekleyen unsurlar ise Olayların Etkisi Ölçeğinin uygulanmasından elde edilen bulgulardır. Olağanüstü stres ve travma durumları, bazı ruhsal rahatsızlıkların ortaya çıkışında ve gelişiminde önemli bir faktördür. Bu tür durumlar karşısında verilen tepkiler aşırı ve yıkıcı olabilir. Bununla birlikte bu tepkiler, uzun süreli olabilir ve kişinin günlük yaşamını sürdürmesini zorlaştırabilir. Bir olayın kişi üzerindeki travmatik etkisi büyük ölçüde, kişinin olayla başa çıkma yöntemlerine ve yaşananları nasıl algıladığına bağlıdır. Aynı travma ile karşılaşan insanlardan bazıları ruhsal sağlık sorunları geliştirmeyebilirken, diğerleri Akut Stres Bozukluğu, Post-Travmatik Stres Bozukluğu, anksiyete, depresyon ya da madde bağımlılığı gibi çeşitli psikopatolojiler ve psikolojik problemler yaşayabilir (Karancı vd., 2007).

Olayların etkisi ölçeğinin alt boyutlarındaki değişkenlerden olan yeniden yaşama düzeyi ve dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Dindarlık düzeyi arttıkça, yeniden yaşama düzeyinde de artış gözlenmektedir. Gazze olaylarında ikincil travmatize olmuş insanların da dini inançlarından menkul ahlaki ve vicdani tepkilerini ortaya koymalarının yanı sıra stres, yeniden yaşama, hatırlama ve benzetme yoluyla olumsuz olaylar arasında ilişki kurma, uyuyamama, uykuya dalamama gibi travmatik semptomlar göstermeleri olağan görünmektedir. İnsanlar, Gazze işgalini kanıksamamış ve olaylarla ilgili veya hatırlatıcı benzer durumlarda aynı üzüntüyü hissetmiş, travmatik semptomlar göstermiştir. DSM-5, travma ve aşırı stres sonucu ortaya çıkan ve artan uyarılma, anksiyete, duygusal dalgalanmalar, hafıza ve konsantrasyon problemleri, davranışsal sorunlar gibi çeşitli stres belirtilerini tetikleyen bozuklukları “Travma ve Tetikleyici Stresörle İlişkili Bozukluklar” kategorisi altında sınıflandırmaktadır (Comer & Comer, 2022). Post-travmatik stres bozukluğu (PTSD), bireyin yaşamını tehdit edici veya aşırı korkutucu bir olaya maruz kaldıktan sonra yaşadığı ciddi bir anksiyete durumudur. PTSD yaşayan bireyler, olayı yeniden yaşatan yoğun flashbackler ve rahatsız edici kâbuslar gibi belirtileri deneyimleyebilirler. Bu durumda olanlar, o olayı anımsatan durumlardan uzak durma eğilimi gösterebilir ve belirli dış uyaranlara karşı şiddetli reaksiyonlar verebilirler.

IES-R ölçeğinin alt boyutlarındaki bir başka değişken olan aşırı uyarılmışlık etkisi ile dindarlık düzeyleri arasında, istatistiksel olarak anlamlı bir etki bulunamamıştır. Dindarlık arttıkça aşırı uyarılmışlık düzeyinin de arttığını söylenebileceği anlamlı bir istatistik elde edilebilmiş değildir. Bu açıdan bakıldığında araştırmamızın “H4: Olaylara karşı aşırı uyarılma ile dindarlık arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.” şeklindeki hipotezinin doğrulanmadığı görülmektedir.

Bu çalışmada, Gazze'deki işgal ve şiddet haberlerinin, Türkiye'den izleyen bireyler üzerindeki psikotraumatik etkiler ile dindarlık düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen bulgular, literatürdeki eksiklikleri doldurma potansiyeline sahip olup, bu alanda yapılan çalışmalara katkıda bulunacağı ifade edilebilir. Bununla birlikte, araştırma, dindarlık düzeyi ile psikotraumatik etkiler arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuç, Gazze'deki olaylardan etkilenme derecesinin bireylerin dindarlık düzeyleriyle ilişkili olduğunu ve bu durumun psikolojik sağlık üzerinde önemli etkileri olabileceğini göstermektedir. Ancak, çalışmanın kapsamının Türkiye'de yaşayan bireylerle sınırlı olması ve kesitsel tasarımının, bulguların genellenmesi konusunda sınırlılıklar getirdiği akılda tutulmalıdır. Gelecekteki araştırmalarda, farklı coğrafyalardan bireylerin dahil edildiği ve boylamsal tasarımların uygulandığı çalışmalar önerilmektedir.

Yine bu bulgular ışığında, dindarlık ve travmatik olayların psikolojik adaptasyon süreçleri üzerindeki etkilerinin, bireylerin başa çıkma stratejileri ve duyarlılık düzeyleri ile birlikte değerlendirilmesi önerilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi

Dış bağımsız

Yazarların Katkısı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

Acar, N. (2023). Orta doğu güvenlik mimarisinde yaşanan değişimin israil siyasetine etkileri. *Liberal Düşünce Dergisi*, 1(112), 2–4.

Acer, Y. (2023, Kasım 1). *İsrail'in Gazze saldırısı ve uluslararası hukuk*. Kriter Dergi. 5 Ocak 2025 tarihinde <https://kriterdergi.com/dosya-filistin/israilin-Gazze-saldirisi-ve-uluslararasi-hukuk> adresinden erişildi.

Aksoy, M. (2016). *Uygulanmayan uluslararası hukuk ve Gazze*. İNSAMER. 9 Ocak 2025 tarihinde https://www.academia.edu/28935247/Uygulanmayan_Uluslararası%C4%B1_Hukuk_ve_Gazze adresinden erişildi.

Alsan, Z. M. (1950). 1949 cenevre sözleşmeleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(3), 35–41. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000188

Altun, R. (2015). Dindarlık ve depresyon ilişkisi. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 1(1), 15–40.

American Psychiatric Association. (2022). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5-TR* (5. baskı, metin revizyonu). Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.

Anadolu Ajansı. (2025, Nisan 2). *İsrail'in Gazze'ye saldırılarında son 24 saatte 24 kişi hayatını kaybetti*. Anadolu Ajansı. 13 Şubat 2025 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/45321> adresinden erişildi.

Ateş, D. (2011). Gazze ve soykırım tartışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1(8), 610–634.

Ayten, A. (2010). *Empati ve din, Türkiye'de yardımlaşma ve dindarlık üzerine psiko-sosyal bir araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Ayten, A., & Yıldız, R. (2016). Dindarlık, hayat memnuniyeti ilişkisinde dini başa çıkmanın rolü nedir? Emekliler üzerine bir araştırma. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 16(1), 281–308.

Baynal, F. (2015). Yetişkinlerde dindarlık ve ruh sağlığı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 225. <https://doi.org/10.15869/itobiad.96269>

BBC News Türkçe. (2025, Nisan 2). *İsrail Gazze operasyonunu genişleteceğini duyurdu*. BBC News Türkçe. 17 Şubat 2025 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/articles/c4g4zd9zyd9qo> adresinden erişildi.

Beyazıt, Ö. (2008). *Uluslararası ceza mahkemesinin kuruluşu ve yargılama yetkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.

Biçeroğlu, E. (2024, Ocak 31). *İsrail ordusu Gazze’de 116 günde 2 bin 269 katliam yaptı*. Anadolu Ajansı. 20 Ocak 2025 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-ordusu-Gazzede-116-gunde-2-bin-269-katliam-yapti/3123445> adresinden erişildi.

Brewin, C. R., Andrews, B., & Valentine, J. D. (2000). Meta-analysis of risk factors for posttraumatic stress disorder in trauma-exposed adults. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68(5), 448–466. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-006X.68.5.748>

Bride, B. E., & Figley, C. R. (2009). Secondary trauma and military veteran caregivers. *Smith College Studies in Social Work*, 79(3), 318. <https://doi.org/10.1080/00377310903130357>

Campbell, A. (1976). Subjective measures of well-being. *American Psychologist*, 31(2), 117–124. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.31.2.117>

Comer, R. J., & Comer, J. S. (2022). *Anormal psikolojinin temelleri* (9. bs.). (O. Yorulmaz, Ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Creamer, M., Bell, R., & Failla, S. (2003). Psychometric properties of the impact of event scale—Revised. *Behaviour Research and Therapy*, 41(12), 1493–1496.

Çakıroğlu, M. (2018). *Ceza infaz kurumları ve denetimli serbestlik müdürlüklerinde görev yapan psikologlarda ikincil travmatik stres ile ilişkili faktörler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli.

Çakmak, C. (2014). *Uluslararası hukuk giriş, teori ve uygulama bir uluslararası ilişkiler yaklaşımı*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.

Çorapçıoğlu, A., Yargıç, İ., Geyran, P., & Kocabaşoğlu, N. (2006). Olayların etkisi ölçeği (IES-R) türkçe versiyonunun geçerlilik ve güvenilirliği. *New/Yeni Symposium: Psikiyatri, Nöroloji ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 44(1), 14–22.

Dağcı, A. (2014). *Pozitif psikoloji bağlamında umudun dindarlıkla ilişkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

Davis, M. H. (1983). Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(1), 113–126. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.44.1.113>

Diyanet İşleri Başkanlığı. (2022). *Kur'ân-ı kerîm meali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. 25 Ocak 2025 tarihinde <https://kuran.diyanet.gov.tr/> adresinden erişildi.

Ekşi, H. (2001). *Dinî başa çıkma ve ruh sağlığı arasındaki ilişki üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Exline, J. J., Gregory, J., Tulloch, H., Smith, J., & Hockemeyer, J. R. (2005). Religious framing by individuals with PTSD when writing about traumatic experiences. *International Journal for the Psychology of Religion*, 1(15), 21–27. http://dx.doi.org/10.1207/s15327582ijpr1501_2

Gökçe, G., & Yılmaz, B. (2017). Afetlerde yardım çalışanları: İkincil travmatik stres ve başa çıkma. *Türkiye Klinikleri Psikoloji*, 3(2), 198–204.

Gürkan, A., & Yalçiner, N. (2017). Sağlık çalışanlarında ikincil travmatik stres. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(2), 90–95.

Gürsu, O. (2024). Kötülüğün sıradanlaştırılması: Gazze soykırımı bağlamında psikolojik bir analiz. *Burdur İlahiyat Dergisi*, 8, 130-149. <https://doi.org/10.59932/burdurilahiyat.1476096>

Haspolat, A. (2019). *Travma sonrası stres belirtileri ve travma sonrası büyüme: Temel inançlardaki değişim, ruminasyonlar ve bilgece farkındalığın rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi, Ankara.

Horowitz, M., Wilner, N., & Alvarez, W. (1979). Impact of event scale: A measure of subjective stress. *Psychosomatic Medicine*, 41(3), 216.

İsrail 5 aydır Gazze'de katliam yapıyor. (2024, Mart 7). TRT HABER. 20 Şubat 2025 tarihinde <https://www.trthaber.com/videolar/israil-5-aydir-Gazgede-katliam-yapiyor-71714.html> adresinden erişildi.

Karadağ, U. (2016). Birleşmiş milletler antlaşması'na göre meşru müdafaa hakkı. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(2), 171–186.

Karancı, N., Gençöz, F., & Bozo, Ö. (2007). *Psikolojik sağlığımızı nasıl koruruz?-II*. Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları.

Kızılgeçit, M. (2016). Dindarlık üzerine meta-analitik bir çalışma: Doğu karadeniz örmeği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(5), 1146–1148. <https://doi.org/10.51553/bozifder.1343602>

Korkmaz, S., & Hacıkeleşoğlu, H. (2021). Prososyallik, empatik eğilim ve dindarlık arasındaki ilişkiler üzerine bir araştırma. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50, 541–547. <https://doi.org/10.17120/omuifd.895925>

Kurt, A. (2009). Dindarlığı etkileyen faktörler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1–26.

Leo, D., Izadikhah, Z., Ahmadi Forooshani, S., & Fein, E. C. (2021). The effect of trauma on religious beliefs: A structured literature review and meta-analysis. *Trauma, Violence, & Abuse*, 22(1), 161–175. <https://doi.org/10.1177/1524838019834076>

Özcan, Z. (2016). Empati ve dindarlık arasındaki ilişki. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 2758–2758. <https://doi.org/10.15869/itobiad.258550>

Pargament, K. I., Smith, B. W., Koenig, H. G., & Perez, L. (1998). Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37, 717–720.

Schaefer, F. C., Blazer, D. G., & Koenig, H. G. (2008). Religious and spiritual factors and the consequences of trauma: A review and model of the interrelationship. *The International Journal of Psychiatry in Medicine*, 38(4), 507–524. <https://doi.org/10.2190/PM.38.4.i>

Shaik, S., Rajkumar, R. P., Menon, V., & Sarkar, S. (2017). Gender, life events, and depression: An exploratory study. *Indian Journal of Psychological Medicine*, 39(3), 330–335. <https://doi.org/10.4103/0253-7176.207339>

Sullins, P. (2006). Gender and religion: Deconstructing universality, constructing complexity. *American Journal of Sociology*, 112(3), 838–880. <https://doi.org/10.1086/507852>

Taylor, S., Koch, K., Koch, W. J., Crockett, D. J., & Passey. (1998). The structure of posttraumatic stress symptoms. *Journal of Abnormal Psychology*, 1(107), 156–158.

Ter Kuile, H., & Ehring, T. (2014). Predictors of changes in religiosity after trauma: Trauma, religiosity, and posttraumatic stress disorder. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 6(4), 353–360. <https://doi.org/10.1037/a0034880>

Toprak, F. B., & Kızılgeçit, M. (2023). Çocuk sahibi olamayan kadınlarda dinî başa çıkma sürecine yönelik bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(24), 570–572.

Whittier, N. E., College, T. W. S., & College, H. J. G. S. (2019). *Statistics for social understanding: With stata and spss*. Rowman & Littlefield Publishers.

Zara, A., & İçöz, F. J. (2015). Secondary traumatic stress in mental health workers in Turkey. *Turkish Journal Clinical Psychiatry*, 18(1), 15–23.